

Владета ПЕТРОВИЋ
Историјски институт
Београд

ГОРА ПРОЗРАК И ДВОР НЕРОДИМЉА*

Апстракт: У раду ће бити представљени, до сада неискоришћени, подаци из путописа и турских катастарских пописа, који су важни за утврђивање положаја на коме се налазила планина Прозрак и двор Неродимља.

Кључне речи: Неродимља, Прозрак, Петрич, двор, Косово.

Српски средњовековни дворови, заокупљају пажњу историчара више од једног века, а да при том још увек нису дати сигурни одговори на низ значајних питања. Захваљујући историјским околностима, истраживачи су се у неким случајевима налазили, пред готово нерешивим проблемима. Турска освајања и миграциони процеси, који су у каснијем периоду захватили језгро средњовековне српске државе, препустили су забраву и пропадању многе урбане целине, међу којима и резиденције српских владара. Трагови о постојању ових здања, нарочито из немањићког периода, остали су сачувани само у писаним изворима, без сигурне убикације и потврде на терену.

То је случај и са дворовима у Сврчину, Паунима, Неродимљу, Штимљу и Породимљу, које више дипломатичких и биографских извора везује за релативно мали простор околине данашњих

* Рад настао као резултат истраживања на пројекту Министарства за науку и технолошки развој *Српске земље у раном средњем веку* (Ев.бр.147025).

насеља Штимља и Урошевца.¹ Интересантно је да се насеља и локалитети који се могу повезати са наведеним дворовима, налазе на простору које је некада представљао обод релативног пространог језера, окруженог богатим рибњацима и бројним воденицама.² Постојање више владарских дворова у околини Паун-поља и некадашњег језера, нашло је одјека и у народном предању, које у Горње Неродимље и његову околину смешта дворове краља Милутина и царева Душана и Уроша.³

Нажалост, до данас није убициран ниједан од ових објеката, нити су на поменутом терену извршена детаљна археолошка истраживања, због чега морамо бити изузетно опрезни и имати у виду да се иза два или више назива, може крити један двор и обрнуто.⁴ Пример за то је двор Неродимље, који су истраживачи, заведени народним предањем, поистоветили са Породимљем или Родимљем.⁵ На

¹ Целовите студије о владарским дворовима на Косову дали су Стојан Новаковић и Сима Ћирковић. Видети: С. Новаковић, *Немањинске престонице Рас – Пауни – Неродимља*, Списи из историјске географије, Сабрана дела, књига друга, Београд 2003, 213-250; И. Здравковић, *Прилози за проучавање двораца и других споменика културе у средњовековној Србији*, Зборник заштите споменика културе 16 (1965), 143-155; И. Здравковић, *Средњовековни градови и дворци на Косову*, Београд 1975; С. Ћирковић, *Владарски двори око језера на Косову*, Зборник за Ликовне уметности Матице српске 20 (1984), 67-83.

² На локацију језера први је указао С. Ћирковић. О истој теми су писали и Г. Томовић и М. Поповић. Видети: С. Ћирковић, *Владарски двори око језера на Косову*, 67-82; Г. Томовић, *Косово на старим картама до краја XV века*, Насеља и становништво области Бранковића 1455, Београд 2001, 139-147; М. Поповић, *Владарско бораваште Стефана Немање у Расу*, Стефан Немања – Свети Симеон Мироточиви. Историја и предање, Београд 2000, 236-237.

³ Тако се првог дана Ускрса одржавао сабор у Горњем Неродимљу на месту где се по предању налазио двор краља Милутина. У близини села су се, према народној традицији, налазили и дворови царева Душана и Уроша. Душанов је био између Петрича и Неродимаља, а Урошев у близини Петрича. Видети: М. Влаховић, *Етнолошка проматрања по Косову пољу*, Јужни преглед 5 (1930), 467, 576.

⁴ Нажалост, готово је извесно да, захваљујући политичкој ситуацији, озбиљнија истраживања неће бити спроведена у догледној будућности. О досадашњим археолошким истраживањима на Косову и Метохији погледати зборник радова *Археологија Косова и Метохије*, (уредник А. Бачкалов) Београд 2007.

⁵ Први је ове поистовећивање извршио Константин Јиречек. Видети: К. Јиречек, *Трговачки путеви и рудници Србије и Босне у средњем вијеку*, Зборник Константина Јиречека I, Београд 1959, 301.

очигледну омашку указао је Марко Поповић који је, на основу картографског материјала, Породимље повезао са непосредном околином Штимља.⁶

Предање, које је довело до поменуте забуне, односи се на култ цара Уроша, чије убиство смешта у околину Неродимља, које се, према истом предању, пре цареве смрти звало Породимље. Како се у наведеној области налазило и утврђење Петрич, чије су рушевине и данас јасно видљиве, разумљиво је што су се, током 19. и почетком 20. века, бројни истрживачи и путописци заинтересовали за долину Неродимке и, поред описа села, оставили бројне забелешке о остацима на терену и легендама.⁷

Обимни материјал, етнолошког и путописног карактера, остаци бројних цркава⁸, као и стари новац, печати, римске опеке, и

⁶ Видети: М. Поповић, *Владарско боравашиште Стефана Немање у Расу*, 237. На путес Породимље први је указао Татомир Вукановић, пишући о култу цара Уроша. У заоставштини Дене Дебељковића, који је зналачки описао Липљан и околна села, такође се помиње топоним Породимље. Он, говорећи о Штимљу, помиње Породимље-ливаде близу пута за Феризовић (Урошевац). Видети: Т. Вукановић, *Култ цара Уроша*, Скопље 1938, 43; АСАНУ, Е-469-III-36; АСАНУ, Е-469-III-29. О животу и раду Дене Дебељковића погледати В. Бован, *Дена Дебељковић: живот и дело*, Приштина 2001.

⁷ Г. И. Јуришић, *Дечански првенацъ*, Нови Сад 1852, 115, 116, 119; М. С. Милојевић, *Путотис дела "Праве Србије" од млогих сада тако зване "Старе Србије"*, Београд 1871, 201-203; *Собранје сочиненї А. Гилѣфердинга*, III, С. –Петербург 1873, 154-155; И. Иванић, *На Косову*, Београд 1903, 22-26; Б. Нушић, *Косово*, II свеска, Нови Сад 1903, 67-70; И. С. Јстребов, *Стара Србија и Албанија*, Споменик СКА 41 (1904), 52, 64, 66, 98, 102-106; Т. П. Станковић, *Путне белешке по Старој Србији 1871-1898*, Београд 1910, 54, 60-61; М. Влаховић, *Етнолошка проматрања по Косову Пољу*, 466-467; Т. Вукановић, *Манастир Светог Уроша у Неродимљу*, Хришћанско дело 3/3 (1937), 204-218; Т. Вукановић, *Култ цара Уроша*, Скопље 1938; А. Урошевић, *Косово*, Насеља и порекло становништва, књига 39, Београд 1965, 181-182; М. Ивановић, *Црквени споменици XIII-XX века*, 423-424, 437.

⁸ Црква Св. Арханђела у Горњем Неродимљу изграђена је у 14/15. веку, а преправљена је и обновљена око 1700. Храм су минирали и спалили Албанци 1999. године, након доласка КFOR-а, као и цркву Св. Стефана у Доњем Неродимљу и цркву Св. Уроша, која се налазила узводно од Горњег Неродимља. У Горњем Неродимљу налазе се и остаци цркве посвећене Св. Јовану, а на брду, више села, остаци Св. Богородице. Две црквине непознатог посвећења налазе се у Доњем Неродимљу и у Манастирцу, југоисточно од Доњег Неродимља. У засеоку Пророк, у Малополској шуми, налазе се остаци цркве по којој Албанци тај гребен зову *Киша е*

темељи различитих објеката, које су проналазили мештани широм овог подручја, нису побудили довољну пажњу археолога, због чега је до данас археолошки испитана само рушевина на узвишењу између Горњег и Доњег Неродимља, у народу позната као црква Св. Николе. Положај и остаци зидина, навели су Ивана Здравковића да шездесетих година прошлог века, започне сондажна ископавања у циљу проналажења немањихког двора.⁹ Међутим, ископавања извршена током осамдесетих и почетком деведесетих година, показала су да објекат представља антички ексклузивни грађевински комплекс, разорен, вероватно, крајем 6. века, након чега није обнављан.¹⁰

ћмартне - Покварена (срушена) црква. Вероватно се на ове рушевине односи и прича Т. Станковића, који каже да у арнаутском селу Језерцу постоји црква у рушевинама, до Еминове куће. Видети: М. Ивановић, *Црквени споменици XIII-XX века*, 423-424, 452-453; И. Здравковић, *Прилози за проучавање двораца*, 149-152; Т. Станковић, *Путне белешке по Старој Србији*, 60; www.kosovo.net/sk/mne-mosyne/projekti/urgentna01-02.html

⁹ Том приликом, испитао је само једну просторију грађевине непознате намене. И. Здравковић, *Прилози за проучавање двораца*, 149-152.

¹⁰ Приликом сондажних истраживања спроведених крајем осамдесетих година, откривени су остаци монументалне грађевине. Археолошки су испитане две просторије, као и делови дворане са базеном, украшене мозаиком и живописом. У западном делу дворане приказана је аркада са ликовима седам грчких мудраца и мисли по којима су познати. Утврђено је да мозаици потичу из 6. века. Само су две просторије, највероватније током 12. века, адаптиране за становање изградњом примитивних сухозида, огњишта и ватришта. На чињеницу да се током средњег века на овом месту није налазио репрезентативни објекат попут двора, указује и то што је пронађена само обична грнчарија која припада 6. и 14/15. веку и која не одговара монументалности грађевине. Сви откривени делови грађевине коришћени су и у 17/18. веку, када је зграда презиђивана. У том периоду је дно пећи или ватришта уништило мозаик северо-источно од базена. Десетак уломака из позног средњег века нађено је у слоју са грнчаријом 17/18. века. Формирање српске средњовековне некрополе, која се налази уз испитивани објекат, може се, на основу ретких налаза датовати у временско раздобље од 15. до 17. века. Види: Г. Коваљев, *Касно-античка палата у Неродимљу*, *Старине Косова* 9 (1989-90), 87-91; Г. Коваљев, Ђ. Јанковић, *Саопштења о археолошким ископавањима у Неродимљу*, *Косовско-метохијски зборник* 1 (1990), 41-44; М. Лазић, *Терме у Доњем Неродимљу*, *Vestigatio Vetvstatis: Александрини Цермановић-Кузмановић од пријатеља, сарадника и учитеља*, Београд 2001, 245-274; А. Фидановски, *Античко наслеђе Косова и Метохије*, *Археологија Косова и Метохије*, 114-115.

Како су археолошка истраживања искључила поменути локалитет, као место на коме се налазио средњовековни двор, у потрази за Неродимљем, морамо се поново окренути писаној грађи. Од средњовековних извора, нешто више података о простору о коме говоримо, даје нам житије Стефана Дечанског, на месту на коме описује побуну младог краља Душана и збацивање старог краља са престола 1331. године. Наиме, Душан је успео да неочекиваним и брзим походом из Скадра изврши напад на дворац Неродимље у коме се налазио његов отац са породицом. Краљ је успео да се склони у оближње утврђење Петрич. Након предаје Петрича, Душан се крунисао у Срвчину, док је Стефан Дечански последње дане проживео у Звечану.¹¹

Од непроцењивог значаја за нашу тему је опис самог напада на Неродимље, о коме Данилов настављач пише: „семоу же родителю кго благочъстивомоу кралю тогда стожштоу въ славѣнѣмъ дворѣ своѣмъ рекомѣмъ Неродимля, и сиковомоу же дѣлоу николиже надѣюштоу се, си же съвѣкоупивѣше се съ сыномъ кго, пакже выше оуказахомъ, и въставѣше отъ землѣ зетѣскихъ, отъ града же Скѣдра, и дъневи глаголѣмомоу срѣдѣ свитаюшти, ставѣше по срѣдѣ (на срѣдѣ) гори Прозрака разредише се кокмоу оубо ихъ отъ коккѣ страны приити съ вои своими. и тако въ єдинѣ часѣ сътворише нашѣствиѣ около двора кго и въплю великоу бывѣшоу, съ родителѣ кго прѣвысокыи краљ въсѣдѣ на конѣ свои и приѣѣже въ градѣ глаголѣмыи Петрьчѣ съ нѣкоторыми малы властель своихъ.“¹²

Стојан Новаковић и Сима Ћирковић, који су се бавили проблемом убикације двора Неродимља, препознали су значај наведених редова, у исто време верујући да је Прозрак давно заборављени

¹¹ *Животи краљева и архиепископа српских*, Загреб 1866 (издао Ђ. Даничић), 212-213.

¹² Двор се помиње од времена краља Милутина, који је и умро у њему. Крај владавине Стефана Дечанског везан је, такође, за овај двор. У њему је краљ Душан издао једну повељу Дубровчанима. Смрт цара Уроша везана је, такође, за Неродимље. Видети: *Животи краљева и архиепископа српских*, 155, 212-213; Љ. Стојановић, *Старе српске повеље и писма I*, Београд-Сремски Карловци 1929, 47; Т. Јовановић, *Житије светог цара Уроша*, Књижевно дело патријарха Пајсеја, Београд 2001, 296-297.

ороним.¹³ Ипак траг о њему сачуван је у неколико извора. Најмлађи је свакако картографски материјал израђен у другој половини 19. и почетком 20. века. Међутим, на аустријским и српским генералштабним картама, простор између Сиринићке жупе и Штимља израђен је са низом погрешака, међу којима је и положај Прозрака, који је учтан, као и Петрич, јужно од Великог Потока и Плешинке.¹⁴

Разрешење проблема доноси нам Иван Степанович Јастребов, руски конзул у Призрену и један од значајнијих путописаца који је обишао Косово оставивши о њему белешке непроцењиве вредности. Боравећи у Неродимљу, он је записао неке од легенди и описао локалну топографију и знаменитости. Након описа остатака тврђаве Петрич он говори о планини Прозрак: „На лѣвой сторонѣ Петрича чрезъ потокъ, который зовутъ и Езерскою Рѣчкою и Потоккомъ Шайковскимъ, лежитъ гора Прозрак, тоже упоминаемый въ исторіи Душана.“ Она је чинила источну границу Призренске области, заједно са висовима Буковом главом, Иконом и Студеницом, који су се простирали на југу ка Шари. Јастребов даље пише да се са југоисточне стране ове планине налазе села Мачитево, Пророк, Вртиште – Вериште, Малопољци и Катун..¹⁵

Наведена насеља су данас засеоци села Језерца у чијем атару би требало тражити остатке некадашњег двора Неродимља, тим пре што се на истом простору налазе и рушевине тврђеве Петрич, познате као Велика Калеја, а нешто јужније, 3,5 – 4 km узводно од ушћа Мале реке, остаци Мале Калеје, или Малог Петрича.¹⁶

¹³ С. Новаковић, *Немањинске престонице*, 232; С. Ћирковић, *Владарски двори око језера на Косову*, 80.

¹⁴ На чињеницу да се ороним Прозрак сачувао на српским генералштабним картама, указао је Марко Поповић. Међутим, очигледне погрешке на генералштабним картама и неслагање са савременим картографским материјалом, навеле су га на погрешан закључак да се Прозрак налазио на месту планине Шареник, између Големе и Мале реке. Упореди: М. Поповић, *Владарско боравиште Стефана Немање у Расу*, 236, 238; Топографска карта 1 : 200 000, лист Скопље, Топографско одељење, Главни Генералштаб, Крф 1916; Топографска карта 1 : 25 000, секција 681-1-3, Војногеографски институт 1972.

¹⁵ И. С. Јастребов, *Стара Србија и Албанија*, 52, 102.

¹⁶ Велики Петрич се налази изнад ушћа Големе и Мале реке, на средњем од три врха једног овећег брда. Утврђење је било издуженог овалног облика, са дужом основом од 180-200m, ширине око 80m. Зидови су од ломљеног камена, везани

Интересантно је да путописци, који су током 19. века прошли овим крајем, не говоре о Малој Калеји нити о Малом Петричу. Под именом Мале Калеје, рушевине на обали Мале реке, први помиње Стојан Новаковић, ослањајући се на белешке Т. Станковића и Ст. Дајића. Он је сматрао да је ово утврђење било у некој вези са Петричем, јер је са њим било спојено путем крај кога се налазило место које је народ звао *град Петрић*, а на коме се према предању налазила велика варош.¹⁷ На Малу Калеју се највероватније односи помен града Шареника, о коме пише Митар Влаховић, који је обишао ову област крајем треће деценије прошлог века.¹⁸

Град Шареник, као ни Малу Калеју или Мали Петрич, не помиње Јастребов, који је обишао цео крај око Големе и Мале Реке. Међутим, он је описао остатке старог села Шареника, које се налазило на самој планини, у буковој шуми, недалеко од села Шајковаца, где су се познавали темељи кућа. У близини ових остатака видео је чудотворни извор *Крони Шареникутџ*. На Малу Калеју вероватно се односио опис остатака утврђења које се, према речима Јастребова, налазило у планини Плешини. Уз саму реку лежале су: „развалины замка; старой постройкѣ; стѣны замѣчательно толосты; въ 3 аршина ширины, судя по фундаментам... Оно выстроено было изъ нетесаныхъ каменей“. Старо име се није сачувало, али су се према казивању старца Бекзенелџа из Језерца, који је Јастребову био нека врста водича, ове старе развалине звале кула *Караадемитџ*. Предање их је

кречним малтером у који је мешан бели брдски песак. У граду се налазе остаци једне куле, која није била везана са спољашњим зидом. Мала Калеја или Мали Петрич налази се на омањем брежуљку, ката 860, на ушћу потока у Малу Реку. На два места се очувао зид грађен од ломљеног камена, везаног кречним малтером. Рушевине заузимају простор у виду троугла који чине токови Мале реке и потока, као и страна високог брега. Трагова од кула нема а остаци других грађевина нису видљиви. Више о овој теми погледати: И. Здравковић, *Петрич – град*, Старице 1 (1950), 220-221; И. Здравковић, *Прилози за проучавање двораца*, 153-154; И. Здравковић, *Средњовековни градови и дворци на Косову*, 18-22, 54-57.

¹⁷ С. Новаковић, *Немањинске престонице*, 242.

¹⁸ Јован Ердџановић, који је предводио студентску екскурзију на којој је био Митар Влаховић, забележио је да се град Шареник налази *лево од града Петрича* и да су му зидине попут оних у Петричу. Занимљиво је да је он забележио да је Мала Калеја град Петрич, а Велика Шареник. Упореди: М. Влаховић, *Етнолошка проматрања по Косову Пољу*, 467; АСАНУ, Е-451-49.

везивало за град Петрич и остатке зидина у планини Прозрак. Према традицији сачуваној код арбанашког становништва, у старо време *каурски* краљ је живео у граду Петричу, док је краљева жена са харемом живела, током лета и зиме у дворцу на Плешини, а током пролећа и јесени у дворцу на Прозраку. О рушевинама у Прозраку Јастребов, који их је обишао, пише: „Мѣстоположеніе восхитительное. Окруженое горами покрытыми вековымъ лѣсомъ съ протекающей рѣчкою полною форели. Оно поистино могло служить жилищемъ и монастыремъ для прекраснаго пола.“¹⁹

Предање о постојању дворца на Прозраку, које је до нас дошло искључиво захваљујући Јастребову, његовом марљивом обиласку терена и разговору са становницима албанског села Језерца, враћа нас на почетну претпоставку о локацији двора Неродимља. На жалост, сем поменутог описа, других писаних трагова о овим рушевинама немамо, те не можемо са сигурношћу утврдити њихов положај. На то да су поменуте рушевине двор Неродимље, указује чињеница да је Душанова војска извршила непосредне припреме пред напад на самом Прозраку, разврставши се у неколико група, које су истовремено извршиле брзи напад. Највероватнији правац из кога су превратници приспели је стари пут који је спајао Призренску котлину са Неродимљем. Пут је пролазио крај села Будакова, прелазио Прозрак и доспевао у долину Неродимке на месту данашњег села Језерца.²⁰ Постојање овог путног правца и у средњем веку, поткрепљују подаци из три турска пописа сачињена током 16. века у којима се помиње село Прозрак и истоимени дербенд који је чувао поменути путни правац.²¹

¹⁹ И. С. Јастребов, *Стара Србија и Албанија*, 102-103.

²⁰ О овом путу Тодор Станковић пише: „А још је краћи пут за Призрен, којим се само на коњу или пешке може ићи, који иде преко Неродимља, Језерца, па поред Будакова, које остаје десно, па на Враниће, Саврово и преко Целогражда изађе се на главни друм на један сат пред Призреном.“ Видети: Т. П. Станковић, *Путне белешке по Старој Србији*, 50.

²¹ Тако се у попису призренског санцака из 1518. године помиње село и дербенд Прозрак. У опширном попису истог санцака из средине 16. века, село Прозрак има 18 људи који плаћају дербендске порезе; регистровано је и још 7 војничких кућа. У опширном катастарском попису Призренског санцака из 1571. године наводи се да село Прозрак, припада Призрену, у њему је уписано 18 дербенција и 10

ГОРА ПРОЗРАК И ДВОР НЕРОДИМЉА

рајетинских кућа и 2 неожењена. Видети: Т. Катић, *Опширни попис Призренског санџака из 1571. године*, Београд 2010, 108-109; TD 92; TD 368. За податке из необјављених турских пописа дугујемо захвалност Татјани Катић.

Vladeta Petrović

PROZRAC MOUNTAIN AND NERODIMLJE PALACE

S u m m a r y

In a series of Serbian medieval palaces, whose placement has not been accurately established, is Nerodimlje palace as well. Hagiography of Stefan of Dečani provides us with significantly important information on its placement, in the episode of the attack undertaken by Dušan's army and dethronement of the old king. The army had effectuated preparation for the forthcoming attack on the mountain of Prozrak, which points to the fact that Nerodimlje palace was situated on the mountain itself, or in its vicinity. Russian consul Jastrebov, who visited the area surrounding Nerodimlje and recorded local legends and microtoponymy, wrote also of the ruins, lying on the mountain of Prozrak, which people held for the medieval Serbian royal palace. According to his writings, on the slopes of the Prozrak mountain lie small villages of Mačitevo, Prorok, Verište, Malopoljce and Katun. In the ancient times, a road was passing by, leading from Prizren to the valley of Nerodimka, via Budakovo and Prozrak. Information from Turkish registers confirm the fact that it was indeed an ancient, medieval road. They speak of the village called Prozrak and the identically named derbend, throughout 16th century, that lied on the already mentioned travel route. It was most probably the same road Dušan's army followed before reaching the palace – from West and from the direction of Skadar. Running before the rebels, Stefan of Dečani was headed towards the East and the fortification of Petrič, where he found shelter. After the fall of Petrič, Dušan was crowned in Svrčin; his father spent his last days in Zvečan.

Keywords: Nerodimlje, Prozrak, Petrič, palace, Kosovo.

Чланак примљен: 07. 07. 2010.

Чланак коначно прихваћен за објављивање: 01. 11. 2010.